

EESTI NSV MAJANDUSLIKUST RAJONEERIMISEST

S. Nõmmik

NLKP programmis on teiste kommunismi ülesehitamise küsimuste seas väärilist tähelepanu pühendatud tootlike jõudude paigutuse edasisele täiustamisele. See on ka mõistetav. Moodustab ju iga rahvamajanduse planeerimise ja projekteerimise ülesanne ökonoomilise, tehnilise ja territoriaalse terviku, mille iga nimetatud komponendi arvestamine on vältimatult vajalik. Rahvamajanduse õigel territoriaalsel organiseerimisel on määratu suur tähtsus: see soodustab ühiskondliku töö kokkuhoidu ja on seega ka ühiskondliku tootlikkuse tõstmise üks olulisi eeldusi ja reserve.

Partei programmis loeme: «Kommunismi laiahaardeline ehitamine nõuab tööstuse järjest ratsionaalsemat paigutust, mis tagab ühiskondliku töö kokkuhoiu, piirkondade kompleksse arenemise ja nende majanduse spetsialiseerimise...»¹ Tuleb «...viia läbi põllumajanduse teaduslikult põhjendatud paigutamine looduslike ja majanduslike tsoonide ja piirkondade kaupa...»²; «majanduse alal hoida ka edaspidi kurssi nõukogude vabariikide majanduse igakülgsele arendamisele; tagada tootmise ratsionaalne paigutus ja loodusrikkuste plaanipärane kasutamine, täiustada sotsialistlikku tööjaotust vabariikide vahel, ühendades ja kooskõlastades nende jõupingutusi ning õigesti ühendades kogu riigi huvid iga nõukogude vabariigi huvidega»³.

Toodust nähtub, et NLKP programmis on tootmisharude ratsionaalsema paigutamise ülesanne seostatud liiduvabariikide ja majanduspiirkondade kompleksse arendamise ülesandega. Liiduvabariikide ja majanduspiirkondade rahvamajanduse kompleksne arendamine võimaldab kohalike majanduslike ja looduslike eelduste kõige mitmekülgsema ärakasutamise ühiskonna huvides. See loob eeldused piirkondade spetsialiseerimiseks ja kindlustab ühtaegu otstarbekohase territoriaalse tööjaotuse kujunemise majanduspiirkondade vahel. Spetsialiseerimise ja kompleksse arengu seosta-

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. (Vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt.) Tallinn 1961, lk. 67.

² Samas, lk. 74.

³ Samas, lk. 105

mine vastavalt kohalikele tingimustele ning üldriiklikele huvidele on nõukogude rahvamajanduse territoriaalse organiseerimise üks olulisi põhimõtteid.

Nõukogude rahvamajanduse kiire arengu käigus haaratakse majanduslikku käibesse järjest uusi ressursse. Ühenduses sellega kasvab tootmise ratsionaalse paigutamise probleemide tähtsus. Juhindudes sotsialimi objektiivsete majandusseaduste nõuetest on Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus saavutanud 40 aasta jooksul põhjalikke muutusi tootlike jõudude paigutuses meie maal. Kuid veel ei ole kõik võimalused sellel alal ära kasutatud. Meie maa rahvamajanduse territoriaalses organisatsioonis esineb veel disproportsioone ja selle tagajärjel rohkesti ebaratsionaalseid vedusid⁴.

Tootmise paigutuse planeerimise teadusliku taseme tõstmise üheks tähtsamaks tingimuseks on meie maa õige majanduslik rajoneerimine. Majanduslik rajoneerimine, olles sotsialistliku rahvamajanduse territoriaalse planeerimise ja juhtimise vältimatult vajalik alus ja eeldus, on majandusgeograafiateaduse üheks põhiülesandeks. Lähtudes marksismi-leninismi õpetusest ja toetudes sotsialistliku majanduse arengu objektiivsetele seadustele, eelkõige tootmise proportsionaalse arengu seadusele, avastab majandusgeograafia tootlike jõudude paigutuse seaduspärasused. Ta loob majanduselu territoriaalsete erinevuste baasil objektiivselt eksisteerivate majanduslike rajoonide süsteemi, millele toetub rahvamajanduse planeerimine ja juhtimine. Majanduslik rajoneerimine ei peegelda ainult tegelikkuses olemasolevaid majandusrajoone, vaid, silmas pidades tulevikku, mõjustab spetsialiseerimise ja koopereerimise kaudu ning rajoonisiseste ja -väliste majanduslike sidemete süsteemi kujundamise kaudu ka majandusrajoonide moodustumise ja arengu objektiivset protsessi.

NLKP programmis püstitatud tootlike jõudude ratsionaalsema paigutamise ülesanne hõlmab ka Eesti NSV-d. Sellest järeldub loogiliselt küsimus, missugune on olukord Eesti NSV-s majandusliku rajoneerimise probleemi lahendamisel. Sellele küsimusele püüabki autor anda alljärgnevas vastuse.

Eesti NSV majandusliku rajoneerimise probleem jaguneb kaheks põhiküsimuseks: 1) Eesti NSV koht NSV Liidu generaalse majandusliku rajoneerimise süsteemis ja 2) vabariigisisene majanduslik rajoneerimine. Viimane vastab oma olemuselt NSV Liidu majandusliku rajoneerimise taksonoomilises süsteemis oblasti-sisesele majanduslikule rajoneerimisele.

⁴ Tootlike jõudude territoriaalse organisatsiooni paremustamise ning ebaratsionaalsete vedude likvideerimise probleemi seadis taas avalikkuse tähelepanu keskpunkti sm. N. S. Hruštšov oma kõnes üleliidulisel raudteetranspordi töötajate nõupidamisel 10. mail 1962. a. («Rahva Hääle», 11. mail 1962) — *Toim.*

1. Eesti NSV koht NSV Liidu generaalses majanduslikus rajoneerimises

Rahvamajanduse planeerimine territoriaalses lõikes, s. o. majandusrajooniti, algas juba 1920. a. meie rahvamajanduse arendamise esimese perspektiivplaani — GOELRO plaani koostamisega. Juba selles plaanis põhjendati vajadust meie maa rajoneerimiseks majanduse spetsialiseerimise ja kompleksse arendamise eesmärgil.

NSV Liidu rahvamajanduse arendamise esimese viie aasta plaani koostamisel lähtuti GOELRO plaani majandusliku rajoneerimise metodoloogiast, kus majanduslike ja looduslike momentide kõrval oli oluline koht ka rahvusküsimusel.⁵ Balti riikide ühinemise ajal (1940. a.) NSV Liiduga võitlesid NSV Liidu rahvad juba kolmanda viie aasta plaani ülesannete täitmise eest. Kolmas viie aasta plaan oli koostatud Vene NFSV-le rajoonide lõikes, kuna teistele liiduvabariikidele koostati igale oma rahvamajanduse arendamise plaan. Pärast Balti liiduvabariikide lülitumist NSV Liidu rahvamajanduse plaani moodustati oktoobris 1940. a. Balti liiduvabariikidest ja Valgevene NSV-st Lääne majandusrajoon.⁶

Juba enne Suurt Isamaasõda alustati NSV Liidu rahvamajanduse arendamise generaalplaani koostamist 15 aastaks (1943.—1957. a.) ja seda jätkati ka sõja ajal. Plaan koostati 13 põhilise majandusrajooni lõikes. Seejuures eraldati Vene NFSV territooriumil 9 majandusrajooni, kuna väiksematest liiduvabariikidest moodustati 4 rühma. Eesti NSV moodustas ühes Läti NSV, Leedu NSV ja Valgevene NSV-ga NSV Liidu Lääne majandusrajooni. Ka kõikides sõjajärgsetes rahvamajanduse arendamise plaanides figureeris Eesti NSV Lääne majandusrajooni ühe komponendina.

Rahvamajanduse tormiline areng sõjajärgsel perioodil põhjustas suuri nihkeid NSV Liidu geograafilises tööjaotuses. Vanade tootnisharude kasv ja uute tekkimine tingis NSV Liidu eri osade edasise majandusliku diferentseerumise, rajoonisiseste ja rajoonidevaheliste majanduslike sidemete muutumise. See protsess ilmnas ka NSV Liidu Lääne majandusrajoonis. Tegelik elu näitas, et Balti liiduvabariikidel ja Valgevenemaal on küllalt suuri erinevusi nii tootmise spetsiifikas kui ka arenguprobleemides ja nende liiduvabariikide ühendamine ühtseks majandusrajooniks vajab revideerimist. Selles küsimuses ilmus kriitilisi sõnavõtte nii perioodikas kui ka teaduslikel nõupidamistel.

Balti liiduvabariikide ja Valgevenemaa lahutamise idee iseisvatteks põhilisteks majandusrajoonideks levis eriti pärast

⁵ Пятилетний план народно-хозяйственного строительства СССР, Москва, 1929.

⁶ П. М. Алампиев, Экономическое районирование СССР, Москва 1959, lk. 178.

V. Kostennikovi artikli ilmumist ajakirjas «Коммунист»⁷. Sama seisukohta kaitses V. Kostennikov ka NSV Liidu Geograafia Seltsi Moskva filiaali majandusgeograafia osakonna poolt korraldatud nõupidamisel NSV Liidu tootlike jõudude paigutuse ja majandusliku rajoneerimise küsimustes.⁸ Ka Moskva ülikooli poolt esitatud majandusliku rajoneerimise skeemis on Valgevenema eraldatud Balti liiduvabariikidest.⁹

1956. a. alustas NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee koostöös NSV Liidu Teaduste Akadeemia ja kõrgemate õppeasutustega NSV Liidu geneeraalse majandusliku rajoneerimise läbivaatamist. Selle töö tulemusena töötati välja uus majandusliku rajoneerimise skeem. 1960. a. võttis NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee NSV Liidu majanduse planeerimisel juba aluseks 16-rajoonilise süsteemi. Ühenduses NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusega 26. aprillist 1961 suurte majandusrajoonide majanduse koordineerimise ja planeerimise nõukogude loomise kohta, muudeti seda süsteemi veelgi. Alates selle määruse kehtestamisest eraldatakse NSV Liidu territooriumil 17 suurmajandusrajooni (Valgevene ja Moldaavia administratiivne majanduspiirkond ei kuulu nende hulka), kusjuures Balti liiduvabariigid moodustavad NSV Liidu Läänerajooni.¹⁰ Balti liiduvabariikide majanduselu koordineerimiseks loodi 1961. a. Lääne majandusrajooni Koordineerimise ja Planeerimise nõukogu asukohaga Riias. Selle organi ülesandeks on kaasa aidata Balti liiduvabariikide majanduse komplekssele arendamisele.

Administratiiv-majanduslike rajoonide süsteemis moodustab Eesti NSV oma Rahvamajanduse Nõukoguga alates 1957. a. iseseisva administratiiv-majandusliku piirkonna.

Eespool toodust selgub, et kaasajal moodustab Eesti NSV iseseisva administratiiv-majandusliku piirkonna NSV Liidu Lääne majandusrajoonis, kusjuures viimasesse peale Eesti NSV kuuluvad veel Läti ja Leedu NSV.

⁷ В. Костенников, Об экономическом районировании и комплексном развитии хозяйства экономических районов СССР. «Коммунист» 1955, № 14.

⁸ В. Воробьев, О. Кибальчиц, М. Степанов, Обсуждение вопросов размещения производительных сил и экономического районирования СССР в Московском филиале Географического Общества СССР. — Известия Академии Наук СССР, серия географическая, 1956, № 2, lk. 163.

⁹ Ю. Г. Саушкин и Т. М. Калашникова, Основные экономические районы СССР. — Вопросы географии, сб. 47, Москва 1959, lk. 70.

¹⁰ С. Токарев и П. Алампиев, Вопросы совершенствования территориальной организации народного хозяйства и экономическое районирование. «Плановое хозяйство» 1961, № 7, lk. 31.

П. М. Алампиев, Экономические районы нашей страны. Москва 1961, lk. 61.

2. Eesti NSV sisemine majanduslik rajoneerimine

a) Vabariigisisese majandusliku rajoneerimise vajadusest

Eesti NSV on pindalalt väike. Mõnikord on avaldatud kahtlust, kas niisuguses väikeses riigis majanduslik rajoneerimine on üldse vajalik. Sellele küsimusele vastates tuleb märkida, et majandusliku rajoneerimise vajadus ei olene mitte riigi pindala suuruselt, vaid majanduselu diferentseerituse astmest antud riigi territooriumil. Majanduslikult vähe arenenud ja ühtlase loodusliku alusega territooriumi puhul on majanduselu erinevused paigast paika väiksemad ja tootmisharude kooslus lihtsam; mitmekülgset arenenud majanduselu korral on tootmisharude kooslus komplitseeritum, majanduselu kohalik spetsiifika enam välja arenenud ja see muutub kiiresti paigast paika. See asjaolu teeb vajalikuks objektiivselt olevate erinevuste ja arenguprobleemide kindlakstegemise majandusliku rajoneerimise meetodil ka väikesel, kuid kõrgesti arenenud tootlike jõududega territooriumidel. Niisuguste suhteliselt kõrgesti arenenud tootlike jõududega territooriumide hulka kuulub ka Eesti NSV, ja siingi nagu teisteski liiduvabariikides on sotsialistliku rahvamajanduse parema territoriaalse organiseerimise eelduseks majanduslik rajoneerimine. Erinevad ju tootmisspetsiifika ja majanduselu arengu probleemide poolest vabariigi osad üksteisest. Igaüks neist omab erinevaid eeldusi osavõtuks geograafilisest tööjaotusest.

Eesti NSV rahvamajanduse territoriaalne planeerimine ja juhtimine toetub seni veel administratiiv-territoriaalsele jaotusele. Kuigi sotsialistlik administratiiv-territoriaalne ja majanduslik rajoneerimine arenevad ühtsuses, on neil erinevad ülesanded.¹¹

Nõukogude administratiiv-territoriaalne korraldus arvestab territooriumi looduslik-ajaloolisi tingimusi ja majanduslikku profiili, on tihedas seoses majanduse arengu ja plaanilise juhtimisega. Kuid nõukogude administratiiv-territoriaalse jaotuse esmaseks ülesandeks on soodustada sotsialistliku riigi funktsioonide teostamist nõukogude demokraatia tingimustes: hõlbustada elanikkonna laiade masside kaasatõmbamist riigivalitsemisele, kohaliku initsiatiivi arendamist, riigiaparaadi lähendamist kohtadele, juhtimise operatiivsuse ja diferentseerituse kindlustamist.¹² Riigi administratiiv-territoriaalne liigestus muutub suhteliselt kiiresti ja selle areng on suuresti sõltuv riigi ees antud konkreetsel ajamomendil seisvatest ülesannetest.

¹¹ В. Костенников, Экономические районы СССР, Москва 1958, lk. 159; П. М. Алампиев, Экономическое районирование. Советская география. Итоги и задачи, Москва 1960, lk. 345—346.

¹² Об отнесении к ведению Союзных республик разрешения вопросов областного и краевого административно-территориального устройства. «Известия» 12 февраля 1957.

Eesti territooriumi administratiivsel rajoneerimisel on pikk ajalugu. Ka Nõukogude Eestis on ta läbi teinud üsna keerulise arengutee. Kodanlikult Eestilt päritud maakondade ja valdade korraldus ei vastanud Nõukogude Eesti sotsialistliku ülesehituse vajadustele. Eelmist asendanud rajoonide ja külanõukogude süsteemi on samuti korduvvalt muudetud vastavalt riigi valitsemise ülesannete muutumisele.¹³ Oma muutlikkuse tõttu ei saa administratiiv-territoriaalne jaotus olla kindlaks aluseks majandusliku kompleksse arengu kavandamisele, eriti kaugemas perspektiivis.

Nagu eespool nägime, on majandusrajoonide moodustumine objektiivne protsess, mida kompleksne majanduslik rajoneerimine peab peegeldama. Seejuures seisneb majandusrajoonide «avastamine» selle objektiivse protsessi mõistmises, väljaselgitamises ja kindlakstegemises vastavalt antud ühiskondliku formatsiooni üldistele arenguseadustele. Majandusliku rajoneerimise ülesandeks on õigesti piiritleda ajalooliselt kujunenud territoriaalsed tootmiskompleksid, uurida nende struktuuri, nende sisemist ja nendevahelist geograafilist tööjaotust. Kompleksne majanduslik rajoneerimine, millele toetub piirkondade majanduse kompleksne arenemine, on sotsialistliku plaanimajanduse olemusest tulenev paratamatu vajadus.

Toodust selgub, et territooriumi administratiivne rajoneerimine ei saa täita kompleksse majandusliku rajoneerimise ülesandeid ega välistada majandusliku rajoneerimise vajadust. Kui Eesti NSV rahvamajanduse planeerimine ja juhtimine toimub praegu veel administratiivrajoonide lõikes, siis tuleb seda olukorda võtta kui ajutist ja püüda siiski vabariigi kompleksse majandusliku rajoneerimise teostamise poole. Kompleksne majanduslik rajoneerimine aitaks kaasa vabariigi majanduslikult ja looduslikult erinevate osade mitmekülgse arengu kindlustamisele, kapitaalvahutuste sihipärasele suunamisele, arvestades kõigi rahvamajandusharude kooskõlastatud huvisid, ja kindlustaks vabariigi geograafilise tööjaotuse ratsionaalsuse. Lähtudes eeltoodust on väga suure tähtsusega A. Veimeri kõne NSV Liidu Ülemnõukogu VII istungjärgul, kus ta tõstatas rahvamajanduse territoriaalse planeerimise küsimuse.¹⁴ Selle eelduseks on aga vabariigi kompleksne majanduslik rajoneerimine.

b) Eesti NSV kompleksse majandusliku rajoneerimise senistest kogemustest

Pärast Eesti NSV astumist NSV Liidu koosseisu toimusid tänu muutunud ühiskondlikele tingimustele olulised nihked vabariigi

¹³ S. Nõmmik, Eesti NSV territooriumi geograafiline asend ja administratiiv-territoriaalne jaotus. TRÜ väljaanne (rotaprint), Tartu 1961.

¹⁴ A. Veimer, Kõne NSV Liidu Ülemnõukogu VII istungjärgul. «Rahva Hääl» nr. 288, 9. detš. 1961.

rahvamajanduse struktuuris ja paigutuses. Seejuures kaasnes vertikaalse (majandusharude) arenguga rahvamajanduse horisontaalne (rajooniline) areng. Uute tootmisharude tekkimine lisaks «vanadele» tugevdas majandusharude-vahelisi seoseid ja põhjustas vabariigi eri osade majandusliku diferentseerumise vastavalt riiklikele ülesannetele ning ajalooliselt kujunenud majanduslikele ja looduslikele tingimustele. Tegelikult tähendas see sisult sotsialistlike majandusrajoonide moodustumise protsessi. Selle protsessi tunnetamine, majanduslike rajoonide objektiivse olemasolu avastamine ja tõestamine, teiste sõnadega, vabariigi majanduslik rajoneerimine vajab majandusgeograafide poolt lahendamist.

Esimene katse Eesti NSV majandusliku rajoneerimise probleemi lahendamise alal kuulub V. Tarmistole, kes eraldas vabariigi territooriumil kolm majandusrajooni: Põhja-Eesti, Kesk- ja Kagu-Eesti ning Lääne-Eesti. Kõnesolev skeem on aluseks V. Tarmisto mitmes töös.¹⁵ V. Tarmisto rajoneerimine leidis tunnustamist kui esimene katse vabariigi kompleksse majandusliku rajoneerimise alal, mis näitas oluliste erinevuste olemasolu vabariigi tootlike jõudude paigutuses. Samal ajal põhjustas küsimuse niisugune lahendus ka teisitiarvamisi. Peamise puudusena V. Tarmisto rajoneerimises märgiti ühekülgset toetumist peaaesjalikult spetsialiseerimisele, mis ei võimaldanud autoril leida tootlike jõudude paigutuse keskseid lülisid, territoriaalseid tootmiskomplekse. Viimastel on aga määrav osa majanduslike rajoonide formeerumisprotsessis. Nad peavad olema tuumikuteks, millest lähtudes piiritletakse majandusrajoonid. Autor andis oma rajoonid valmiskujul, nende väljaeraldamist põhjendamata ja saamisluгу näitamata.¹⁶ V. Tarmisto majandusliku rajoneerimise katsete juures siinkohal pikemalt kriitiliselt peatuda pole vajadust, sest seda on tehtud juba varem.¹⁷

Käesolevate ridade autor esitas 1959. a. trükisõnas omapoolse Eesti NSV majandusliku rajoneerimise hüpoteetilise skeemi,¹⁸ eraldades vabariigi territooriumil viis erineva tootmisspetsiifika ja arenguprobleemidega osa. Need on Põhja-, Kirde-, Kagu-,

¹⁵ V. Tarmisto, Nõukogude Eesti majandusgeograafilisest rajoneerimisest. «Nõukogude Kool» 1954, nr. 3.

V. Tarmisto, M. Rostovtsev, Eesti NSV majandusgeograafiline ülevaade, Tallinn, 1956.

М. И. Ростовцев и В. Ю. Тармисто, Эстонская ССР. Экономико-географический очерк, Таллин 1955.

М. И. Ростовцев и В. Ю. Тармисто, Эстонская ССР. Экономико-географическая характеристика, Москва 1957.

¹⁶ L. Brutus, Esimene monograafia Eesti NSV majanduse kohta. «Rahva Hääl» 12. sept. 1956.

¹⁷ С. Я. Нымник, К вопросу об экономическом районировании Эстонской ССР. Вестник Ленинградского университета, № 24, Серия геологии и географии, вып. 4, Ленинград 1959.

¹⁸ Samas.

Edela-Eesti ja Eesti NSV saared. Autor andis oma majandusliku rajoneerimise skeemi, arvestades rahvamajanduse spetsialiseerimist ja arengu probleeme, nagu nad olid püstitatud neljandas, viiendas ja kuuendas viie aasta plaanis. Vahepeal aga on toimunud rida muudatusi vabariigi administratiivses jaotuses ja ka mõned ümberhindamised vabariigi osade majanduse arengu perspektiivides. See tegi vajalikuks kogu küsimus veel kord läbi vaadata. Rahvamajanduse praktika ja edasine teaduslik uurimine näitasid, et viie majandusrajooni väljaeraldamine vastas objektiivsele reaalsusele, korrektiivse tuleb sisse viia aga majandusrajoonide-vahelistes piirides.

Majandusrajoonid on eraldatud üksteisest siirdeterritooriumidega, millel ei ole päris selgesti väljakujunenud majanduslikke sidemeid ühe või teise rajooniga. Niisuguste territooriumide liitmine ühe või teise majandusrajooniga oleneb paljudest asjaoludest nagu administratiivsest jaotusest, majanduslike sidemete iseloomust jne. Nõukogude majanduslik rajoneerimine arvestab olemasolevat administratiiv-territoriaalset jaotust, seda liigestamata. Perspektiivsete majandusrajoonide puhul tuleb ette näha ka administratiiv-territoriaalse jaotuse kooskõlastamist tootlike jõude paigutusega. Autori poolt antud majanduslik rajoneerimine oli perspektiivne. Mõnesuguste ümberhindamistega vabariigi osade rahvamajanduses kerkis siirdeterritooriumide probleem uues valguses.

Praktika on näidanud, et vabariigi antud majandusliku rajoneerimise skeemis oli õigesti asetatud Põhja- ja Edela-Eesti piir. Selle õigsust tõestas ka hilisem administratiiv-territoriaalse jaotuse reform. Korrektiivse tuli teha aga Kirde-Eesti piiritlemisel. Muudatuste tõttu Vene NFSV loodeosa kütusebilansis sinna loodusliku gaasi juhtimisega muutusid mõnevõrra ka Eesti põlevkivitööstuse perspektiivid. Põlevkivitööstuse areng kulgeb peamiselt põlevkivi komplitseeritud töötlemise suunas mitmesugusteks sünteetilisteks tooraineteks. Niisuguse tootmise organiseerimine vajab üldiselt vähe, kuid kvalifitseeritud tööjõudu. Teiselt poolt väheneb tööjõuvajadus tööprotsesside ülikiire mehhaniseerimise ja automatiseerimise tõttu. Sellepärast ei ole lähemate aastakümnete jooksul ette näha ka Kirde-Eesti rahvastiku eriti suurt kasvu.¹⁹ See muudab omakorda mittevajalikuks Kirde-Eesti põllumajandusliku tagamaa laiendamise vabariigi keskosa administratiivsete rajoonide arvel. Küll aga tuleb Kirde-Eestisse lülitada läänes asuv Rakvere administratiivne rajoon. Piiri niisuguse ümberkujundamise vajadusele osutab ka A. Saar.²⁰

¹⁹ А. Марксоо, Проблемы географии населения в Северо-Восточной Эстонии. Тезисы докладов совещания по географии населения Прибалтийских союзных республик и Белоруссии, Рига 1961.

²⁰ A. Saar, Mõningaid Eesti NSV majandusliku rajoneerimise küsimusi. — Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat 1960/1961, Tallinn 1962.

Ka on edasised uurimised näidanud, et on vajalik Kagu-Eesti majandusrajooni piiride nihutamine põhja ja loode suunas.²¹ Kuigi Põltsamaa ja Jõgeva administratiivsed rajoonid moodustavad teatud siirdeterritooriumi, õigustavad majanduslikud sidemed Kagu-Eesti majandusrajooni keskuse Tartuga nende liitmist Kagu-Eestiga. Niisuguseid administratiivsest jaotusest tingitud siirdealasid on teisigi (joon. 1).

Kõnesolev vabariigi majandusliku rajoneerimise skeem on leidnud toetust ka teiste autorite poolt.²² Tunnistatakse viie objektiivselt olemasoleva majandusrajooni eksisteerimist, mis erinevad üksteisest nii tootmisspetsiifika, tootmiskompleksi arengu taseme kui ka arengu probleemide ja perspektiivide poolest. Nad erinevad ka oma osa poolest vabariigisisises tootlike jõudude territoriaalses organisatsioonis ja võtavad erinevalt osa üleliidulisest geograafilisest tööjaotusest.

3. Eesti NSV majandusrajoonide lühi-iseloomustus

a) Põhja-Eesti

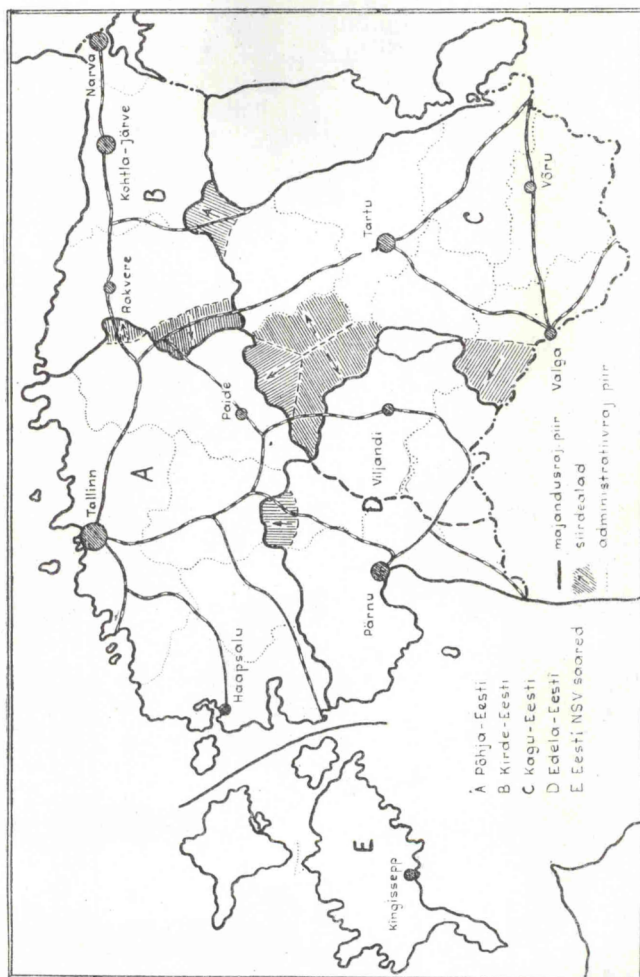
Põhja-Eesti on vabariigi esimene tööstusrajoon ja seejuures töötleva tööstuse rajoon, kus põllumajandus teenindab esmajoones kohalikke tööstuskeskusi. Eesti NSV tootlike jõudude paigutuse lähem analüüs näitab, et Põhja-Eestisse kuuluvaks võib pidada Tallinna linna, Harju, Haapsalu, Märjamaa, Rapla ja Paide administratiivsed rajoonid. See moodustab vabariigi territooriumist rohkem kui ühe neljandiku, kus elab $\frac{2}{5}$ vabariigi rahvastikust üldse ja üle poole linnarahvastikust. Põhja-Eestisse on koondunud üle $\frac{2}{5}$ vabariigi tööstustöölisest ja ta annab ligikaudu poole vabariigi tööstustoodangust. Kui arvestada veel seda, et Tallinn on pealinn kogu vabariiki hõlmavate poliitiliste ja kultuuriliste funktsioonidega, võime Põhja-Eestist õigusega kõnelda kui vabariigi juhtivast majandusrajoonist.

Põhja-Eesti formeerumise peamiseks faktoriks oli Tallinna tööstussõlme tekkimine, mis ligikaudu sajandi kestnud arengus seostus ümbruse põllumajandusliku tagamaaga ühtseks territoriaalseks tootmiskompleksiks. Seda protsessi soodustasid veelgi Tallinna administratiivsed funktsioonid oma lähema või kaugema tagamaa suhtes ja soodus geograafiline asend.

Tööstuse kiire areng Tallinnas XIX sajandi viimasel veerandil ja XX sajandi algul ei kasvanud välja mitte niivõrd kohalike

²¹ С. Я. Ныммик, К вопросу изучения хинтерланда города. — Вопросы географии городов Прибалтики. Публикации Эстонского географического общества V, Таллин 1962.

²² A. Saar, viidatud teos; V. Kaufmann, Tööjõuresursside paiknemise regionaalsetest iseärasustest Eesti NSV-s. Rakendusgeograafilise nõupidamise teesid, Tallinn 1961. Vt. ka A. Marksoo tööd käesolevas kogumikus.

Joon. 1. Eesti NSV majanduslik rajoneerimine.

tootlike jõudude arengust kui just tsaristliku Venemaa välismaajanduslikust suhtlemisest ülemeremaadega, mille käigus leidsid rakendamist kohalikud eeldused. Viimasteks olid esmajoones Tallinna soodus geograafiline asend siirdealal, mere ja mandri liiklusteede sõlmes, ning teiselt poolt kohaliku rahvastiku metalli ja tekstiilitooraine-töötlemise kogemused, mis omandati linna elanikke teenindava käsitöö arengus. Tallinn kujunes käesoleva sajandi alguseks mitmekesise töötleva tööstuse keskuseks, millele tema «näo» andsid esmajoones ülemeremaadest (Inglismaalt ja Ameerika Ühendriikidest) sisseveetaval kütusel ja toorainel (kivisöel, metallil, puuvillal) töötavad masinaehitus ja puuvillatööstus. 1917. a. oli Tallinna koondunud 54% kogu Eesti ala vabrikutöölise üldarvust, kusjuures 85% nendest moodustasid metallitöölised.²³ Sajandi vahetusel algas ka kohalike ressursside (metsa, põllumajandusliku tooraine) ulatuslikum kasutamine tööstusliku toorainena, seega ka Tallinna tööstussõlme seostumisprotsess lähema tagamaaga. Sellest kõneleb puidu- ja paberitööstuse oluline koht Tallinna tööstuse struktuuris.²⁴ Kohalike ressursside ulatuslikumast kaasahaaramisest majanduslikku käibesse annab tunnistust ka toiduainetetööstuse (liha- ja piimatööstus) areng Tallinnas ja väljaspool seda. Tallinna ja tema ümbruse majanduslikku seostumist (toidu- ja toorainete juurdevedu, kaubanduslik teenindamine) soodustas Tallinnast radiaalselt hargnev maanteed ja raudteede võrk ning ka Tallinna administratiivsed funktsioonid kubermangu ja maakonna keskusena.

Kodanlikus Eestis muutus Tallinna tööstussõlme iseloom. Ülevenemaalise turu tarbeks rajatud rasketööstuse laostumine ja killustumine kohalikkude turgu teenindavateks väike-ettevõteteks tabas eelkõige Tallinnat. Jätkus tööstuse Tallinnasse kontsentreerumise protsess. 1939. a. oli koondunud Tallinna ligi 48% kodanliku Eesti suurtööstuse töolistest, sealhulgas ligi 76% metallitööstuse ja masinaehituse, ligi 30% ehitusmaterjalide tööstuse, üle 58% metsa- ja puidu-, ligi 60% tselluloosi- ja paberi-, üle 40% tekstiili- ja 77% toiduainetetööstuse töolistest.²⁵ Teiselt poolt laseb pööre kergetööstuse suunas ja kohalikul toorainel baseeruva tööstuse osatähtsuse kasv²⁶ järeldada majanduslike sidemete tihenemist linna ja tema tagamaa vahel.

Et kodanliku Eesti väliskaubanduslikeks partneriteks olid põhi-

²³ A. Takkin, Tallinna tööstustöölise majanduslikust ja poliifilisest olukorrast 1914.—1917. a. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, VIII kd. Ühiskonnateaduste seeria, 1959, nr. 2, lk. 139.

²⁴ В. Ю. Тармисто, О некотором опыте экономико-географического исследования промышленных центров (на основе материалов г. Таллина). Вопросы географии городов Прибалтики. Публикации Эстонского географического общества V, Таллин 1962, lk. 77.

²⁵ V. Tarmisto, Muutustest tööstuse paiknemises Eesti NSV-s. — Nõukogude Eesti majandus 1940—1960, Tallinn 1960, lk. 138.

²⁶ Sealsamas.

liselt Lääne-Euroopa maad, USA, Rootsi ja Soome,²⁷ siis koon-
dus ka peaaegu kogu Eesti väliskaubanduslik suhtlemine Tal-
linna. Väljaveos domineerisid põllumajandus- ja metsatöötlemis-
saadused, mille tootmine etendas silmapaistvat osa ka Tallinna
tööstuse struktuuris. Seega oli loomulik, et majanduslike sidemete
tekkimise protsess Tallinna ja tema tagamaa vahel jätkus.

Kohaliku tooraine baasil tekkisid mõned tööstusettevõtted ka
väljaspool Tallinna (Kehra, Maardu). Vaatamata sellele valitses
terav vastuolu Tallinna ja tema ümbruse tootlike jõudude paigu-
tuses: ühelt poolt tööstuse peaaegu täielik koondumine Tallinna
ja teiselt poolt peaaegu täiesti põllumajanduslik tagamaa, millel
hajusalt levis toiduainetetööstus — esmajoones piimatööstus.

Nõukogude korra tingimustes on Põhja-Eesti kontuurid oman-
danud veelgi kindlapiirilisema kuju. Endiselt on majandusrajooni
juhtivaks tuumikuks Tallinna tööstussõlm. 1958. aastaks oli siia
koondunud enamik vabariigi masinaehitusest ja metallitöötlemi-
sest, ehitusmaterjalide ning puidu-, tselluloosi- ja paberitööstu-
sest. Sama aasta andmetel töötas siin üle 40% vabariigi suur-
tööstuse töolistest. Tallinna osatähtsuse vähenemine kogu vaba-
riigi tööstuses on tingitud esmajoones tööstuse arengust teistes
vabariigi osades. Kuid sotsialistliku tootmise kompleksse arengu
kohaselt on Tallinna tööstussõlm rikastunud paljude uute tööstus-
ettevõtetega, esmajoones masinaehituse ja metallitöötlemise ning
ehitusmaterjalide tööstuse alal. Teiselt poolt, sotsialistliku toot-
mise ühtlasema paigutumise printsiibi järgi, võib täheldada töös-
tuse arengut väljaspool Tallinna. Hästi väljakujunenud liiklus-
teede võrk, mis soodustas kapitalistliku korra tingimustes töös-
tuse ülikontsentratsiooni Tallinna, aitab nõukogude korra ajal
kaasa tootlike jõudude ühtlasemale paigutusele kogu majandus-
rajoonis. Kaasajaks on juba tekkinud mitmeid uusi tööstusette-
võtteid väljaspool Tallinna (Maardu, Risti) ja seitseaastaku jook-
sul süveneb see tendents veelgi Tallinna tööstuslike satelliitide
loomise teel (Aruküla, Raasiku, Tapa jt.). Ka majandusrajooni
kaugemal äärealal asuvad rajoonikeskused, nagu Haapsalu,
Paide, Rapla ja Türi, on rikastunud uute tööstusettevõtetega.

Kõnesoleva majandusrajooni põllumajanduses on esikohal nagu
mujalgi vabariigis piima- ja lihakarjandus, mis täidab siin aga
esmajoones kohalike tööstuskeskuste joogipiimaga varustamise
ülesannet. Loomakasvatuses on kodulindude kasvatamise osatäht-
sus suurem kui vabariigi teistes osades.²⁸ Taimekasvatuse struk-
tuuris on köögiviljakasvatusel suurem osa kui mujal Eestis.

Põhja-Eesti põllumajanduses võib täheldada Tallinnast kau-

²⁷ L. Tulp, Eesti kaubavahetuslikud seosed kapitalismi ja sotsialismi tin-
gimustes. — Nõukogude Eesti majandus 1940—1960, Tallinn 1960, lk. 108.

²⁸ V. Teitelbaum, Loomakasvatussaaduste tootmise paiknemine ning
tasuvus Eesti NSV kolhoosides. — Eesti Põllumajanduse Akadeemia Teaduslike
Tööde Kogumik nr. 10, Tartu 1959, lk. 186/187.

genedes teatud tsonaalsust. Tallinna ja tema tööstuslike satelliitide piirkonnas on põllumajandus selgelt linnalähedase ilmega, kaftmikalade põllunduse, köögivilja- ja kartulikasvatuse ning joo-
gipiima tootmise suure osatähtsusega. Kaugenedes Tallinnast kasvab teravilja ja ka söödakultuuride osatähtsus, edelas ilmub taimekasvatuse struktuuri juba lina (Vigala ümbruses).

Põhja-Eesti annab ligi 30% vabariigi põllumajanduse kauba-
toodangust ja ligikaudu niisama palju liha ja piima müügist riigile. Arvestades aga linliku rahvastiku suurt osatähtsust (72%), ei suuda majandusrajoon end põllumajandussaadustega ise varustada ja ta veab toiduaineid sisse vabariigi teistest osadest.

Põhja-Eesti arenguprobleemid on seotud ühelt poolt kohaliku rahvastiku ajalooliselt kujunenud tootmiskogemuste efektiivsema ärakasutamise ja masinaehituse ja tekstiilitööstuse alal. Teiselt poolt nõuavad lahendamist küsimused, mis on seotud kohalike ressursside (fosforiit, mets, mineraalsed ehitusmaterjalid) ratsionaalsema ärakasutamise ja põllumajanduse tootmisvõime tõstmisega (maaparandus, kindla söödabaasi loomine, taimekasvatuse optimaalse struktuuri väljatötamine). NLKP 1962. a. märtsipileenumi otsuseid ellu viies tuleb vähendada mitmeaastase põldheina osatähtsust külvipinna struktuuris, eriti Rapla ja Paide rajoonis, kus 1959. a. oli mitmeaastase põldheina all 40—50% kolhooside ja sovhooside külvipinnast.²⁹ Lahendamist nõuavad ka veemajanduse probleemid, eriti Tallinna tööstussõlmes.³⁰

Põhja-Eesti võtab majandusrajoonidevahelisest tööjaotusest osa töötleva tööstuse toodetega, milleks on masinad, aparaadid, metallist tarbekaubad, ehitusmaterjalid (tellised ja suurplokid), tekstiil ja õmblustooted, väetised, farmatseutilised tooted, mööbel, paber; ise on ta aga vabariigi suurimaks elektrienergia, gaasi, põllumajandussaaduste ja väljast sisseveetava metalli, puuvilla, villa, kivisöe jne. tarbijaks. Kõnesolev majandusrajoon annab vabariigis suurima panuse üleliidulisse tööjaotusse ja võtab osa ka rahvusvahelisest majanduslikust suhtlemisest, peamiselt mitmesuguste elektri- ja raadiotehniliste aparaatide, paberi- ja tekstiilitoodetega.³¹

b) Kirde-Eesti

Kirde-Eesti on vabariigi tööstusrajoon, mille territoriaalse tootmiskompleksi aluseks on põlevkivi-keemiatööstus ja energеетика. Ka siin nagu Põhja-Eestiski on põllumajandusel kohalik

²⁹ V. Teitelbaum, Taimekasvatussaaduste tootmise intensiivsus ja paiknemine Eesti NSV-s. — Eesti Põllumajanduse Akadeemia teaduslike tööde kogumik nr. 15, Tartu 1960, lk. 16.

³⁰ H. Velner, Veemajanduse probleemidest Eesti NSV-s. Rakendusgeograafilise nõupidamise teesid, Tallinn 1961.

³¹ L. Tulp, viidatud teos, lk. 110—116.

tähtsus. Kirde-Eesti majandusrajooni kuuluvad Kohtla-Järve ja Narva linnapiirkonnad ning Rakvere administratiivne rajoon. See majandusrajoon hõlmab $\frac{1}{7}$ vabariigi territooriumist, millel elab üle $\frac{1}{6}$ vabariigi elanikest. Kirde-Eestisse on koondunud $\frac{1}{4}$ vabariigi tööstustööstest ja ta annab $\frac{1}{5}$ vabariigi tööstustoodangust.

Võrreldes Põhja-Eesti majandusrajooniga on Kirde-Eesti noor majandusrajoon. Tema määrava tuumiku areng algas Esimese maailmasõja ajal. 1916. a. saadeti esimene rongitais põlevkivi Jõhvi ja Kohtla jaama vahelisest kaevandusest katsete teostamiseks Peterburi Polütehnilise Instituudi gaasivabrikule. Tehtud katsed andsid häid tulemusi ja tõestasid põlevkivi sobivust nii kütuseks kui ka keemiatööstuse tooraineiks.³²

Esimeseks põlevkivi tööstuslikuks tootjaks oli kodanliku Eesti algaastail (1918. a.) riikliku kapitaliga rajatud «Riigi Põlevkivitööstus». Selle kõrval tekkis mitu väliskapitali poolt rajatud aktsiaseltsi, nii et 1939. a. toodeti $\frac{2}{3}$ põlevkivi ja põlevkiviõli toodangust väliskapitali poolt. Kogu kodanliku korra ajal kaevandati 10,8 milj. tonni põlevkivi.³³

Põlevkivi-keemiatööstuse ja energiamajanduse kujunemine mitmekülgsest arenenud tootmiskompleksiks langeb nõukogude perioodi. 1961. aastal oli põlevkivi toodang juba 10,3 miljonit tonni³⁴ ja kasvab seitseaastaku lõpuks 14,5 miljoni tonnini aastas.³⁵ Nende arvude taga seisavad Eesti NSV rahvamajanduse taastamise ja sotsialistliku ülesehituse käigus taastatud ning uutena rajatud kaevandused ja karjäärid ning õlivabrikud; nende arvude taga seisavad ka maailma esimene põlevkivigaasi vabrik ning suure võimsusega Balti soojuselektrijaam, elektrijaamad Kohtla-Järvel, Ahtmes ja paljud teised tööstusettevõtted.

Põlevkivikeemia- ja energeetikamajanduse vajaduste kindlustamisega on seotud ka peaaegu kõik teised Kirde-Eesti majanduselu avaldused. Nende põhiliste tootmisharude vajadused määravad samuti metallitööstuse, ehitusmaterjalide tootmise ja ehitustööstuse ja isegi tekstiilitööstuse, samuti ka põllumajanduse arengu ning seovad kõik Kirde-Eesti tootmiselemendid nii vertikaalselt kui ka horisontaalselt üheks tervikuks. Selles protsessis, eriti seitseaastaku elluviimise käigus, seostub ka Narva tööstussõlm³⁶

³² K. Müürisepp, Eesti NSV maapõuevarad, Tallinn 1957, lk. 10.

³³ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn 1958, lk. 145.

³⁴ Statistika Keskvalitsuse teadaandest. «Rahva Hääli» 2. II 1962. a.

³⁵ A. Веймер, Комплексное развитие и специализация промышленно-сти Эстонского экономического административного района, Таллин 1961, lk. 135.

³⁶ Tuleb märkida, et Narva on tööstuskeskusena isegi vanem Tallinnast (O. Karma, Jooni suurtööstuse arenemisest Eestis monopolistliku kapitalismi ajajärgul. — Eesti NSV TA Toimetised, 1952, nr. 4), kuid Narva tööstussõlm, mis toetus omas arengus meretagustest maadest sisseveetavale toorainele ja kaugele turule, ei kujunenud Kirde-Eesti majandusrajooni kujundavaks faktoriks.

Kirde-Eesti südamikuga, põlevkivibasseiniga ühtseks territoriaalseks tootmiskompleksiks. Seda sama tuleb märkida ka majandusrajooni perifeerias asuvate keskuste (Aseri, Kunda, Rakvere jt.) kohta.

Kirde-Eesti tööstuslik areng on põhjustanud suuri muudatusi ka tema rahvastiku geograafias. Kui vabariigis tervikuna ajavahe-
mikus 1934 kuni 1959 rahvastiku arv kasvas 13%, siis Kirde-Eestis kasvas see 44%.³⁷ See kasv oli tingitud esmajoones tööjõu juurdevoolust vabariigi teistest osadest ja ka vennasvabariikidest. Ühes rahvaarvu kasvuga on toimunud oluline nihe rahvastiku struktuuris linnarahvastiku osatähtsuse tõusu suunas. 1959. a. elas Kirde-Eesti linnades 65,7% majandusrajooni rahvastikust. Rahvastiku koondumine linnadesse on otseselt seotud uute linlike asulate tekkimisega põlevkivikaevanduste ja põlevkivitööstusettevõtete ümber.

Võrreldes Põhja-Eesti majandusrajooniga puudub Kirde-Eestis tööstusliku tootmise kontsentreerumine ühte kohta ja tootmine (kaevandused, õlivabrikud, elektrijaamad, ehitusmaterjalide jt. tehased) levib hajusalt. Ühtse Kohtla-Järve linnapiirkonna loomine ning endise Jõhvi ja Ahtme linna ühendamine Kohtla-Järve linnaga aitab mõneyõrra kaasa näilisele kontsentratsioonile. Tegelikult jäävad üksikud tööstusasulad üksteisest teatud vahemaaga eraldatuks ja lähenevad üksteisele vaid uute lülide (ettevõtete) tekkimisega. Niisiis, kui Põhja-Eestis tööstuse esialgne kontsentratsioon annab seitseaastakul ja tuleviku perspektiivides maad dekontsentratsioonile, siis Kirde-Eestis esialgselt hajusalt paiknevad tööstusettevõtted ühes nende ümber kujunenud linlike asulatega nagu lähenevad üksteisele uute lülide rajamisega tootmises.

Kirde-Eestis kui noores majandusrajoonis esineb veel kasutamata võimalusi ja disproportsioone (tööjõu liikuvus Narvas, naistööjõu kasutamata reservid põlevkivibasseinis, kergetööstuse mitteküllaldane areng Kohtla-Järvel jne.). Nende likvideerimisele on suunatud rahvamajandust juhtivate asutuste püüdlused.

Kirde-Eesti põllumajandus on põhiliselt linnalähist tüüpi, eriti tööstuskeskuste ümbruses. Joogipiima tootmise kõrval on siinses põllumajanduses tähtis koht köögivilja- ja kartulikasvatusel.³⁸ Rajooni põllumajanduse organisatsioonile on iseloomulik suur sovhooside osatähtsus, eriti Kohtla-Järve ja Narva linna piirkondades. Põllumajanduse kaasaegne tase ei rahulda kohaliku rahvastiku vajadusi toiduainete järele ja tööstuse vajadusi põllumajandusliku tooraine järele.³⁹ Kirde-Eesti annab ainult 13% riigile

³⁷ А. Марксоо, Проблемы географии населения в Северо-Восточной Эстонии, lk 32.

³⁸ V. Teitelbaum, Taimekasvatussaaduste tootmise intensiivsus ja paiknemine Eesti NSV-s, lk. 14

³⁹ А. Марксоо, Kirde-Eesti majanduslikest sidemetest. — Rakendus-geograafilise nõupidamise teesid, Tallinn 1961.

müüdnud lihast ja ligikaudu niisama palju piimast. Põllumajanduse arengut raskendavad põllumajandusliku maa vähesus (umbes $\frac{1}{8}$ vabariigi põllumajanduslikust maast), liigniiskuse all kannatavate maade rohkus, õhukesed mullad jne. Põllumajandusliku tootmise piiratud maht teeb vajalikuks toiduainete juurdeveo vabariigi teistest osadest.

Kõnesoleva majandusrajooni ja teiste rajoonidevaheliste majanduslike sidemete normaalselt arenemist raskendab ajalooliselt ühekülgsest kujunenud teedevõrk: Kirde-Eesti omab küll hästi arenenud lääne-ida-suunalist liiklusteede võrku, kuid see võrk on puudulikult välja arenenud põhja-lõuna ja, mis eriti oluline, kirde-edela suunas. Kirde-edela-suunaliste magistraalteede väljajaarendamine on aga vajalik eeltingimus põllumajandussaaduste juurdeveo hõlbustamiseks ja ratsionaalsete majanduslike sidemete kujunemiseks Kirde-Eesti ja vabariigi kesk- ning kaguosa vahel. See probleem peaks köitma vabariigi transporti juhtivate asutuste tähelepanu. Kirde-edela-suunaliste teede väljajaarendamine aitaks kaasa ka Kirde-Eesti sisemiste majandussidemete tugevdamisele.

Kirde-Eesti edasise arengu probleemid on seotud kohalike rikkalike looduslike ressursside — põlevkivi, sinisavi jt. — veelgi efektiivsema ärakasutamisega põlevkivikeemiatööstuses, energeetikamajanduses ning ehitusmaterjalide tööstuses. Eriti teravalt keruvad need probleemid seoses Leningradi gaasiga varustamise ülesande äralangemisega ja orienteerumisega peamiselt põlevkivi töötlemisele kohapeal. Põllumajanduse arenguprobleemid on seotud oma toiduainete baasi loomisega kohalikele tööstuslinnadele ja kuurortasulatele. Nimetatud eesmärgi saavutamine nõuab põllumajandusliku maa laiendamist ja selle ratsionaalsemat ärakasutamist linnalähist tüüpi põllumajanduslikus tootmises.

Kirde-Eesti on vabariigi geograafilises tööjaotuses peamiselt vabariigi teiste osade varustajaks elektrienergia, kütuse, keemiatööstuse saaduste, ehitusmaterjalide (tsement, lubi) ja ka tekstiilitööstuse toodetega. Kui Põhja-Eesti võtab osa ka NSV Liidu välismajanduslikust suhtlemisest (aparaadid, toiduained), siis Kirde-Eesti majanduslikud sidemed piirduvad vennasvabariikidega (elektrienergia, põlevkivi, tekstiilitooted).⁴⁰

c) Kagu-Eesti

Kagu-Eesti on vabariigi geograafilises tööjaotuses esmajoones põllumajanduslik rajoon, kuid kiiresti areneva töötleva tööstusega. Sellesse majandusrajooni kuuluvad Tartu, Jõgeva, Põltsamaa, Elva, Põlva, Võru ja Valga administratiivsed rajoonid. Kagu-Eesti hõlmab ligi $\frac{1}{3}$ vabariigi territooriumist, kus elab üle $\frac{1}{4}$ vabariigi rahvastikust.

⁴⁰ L. Tulp, Eesti NSV majanduslikud sidemed teiste liiduvabariikidega. — Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat 1959, Tallinn 1960, lk. 211—212.

Võrreldes eespool käsitletud majandusrajoonidega on Kagu-Eesti areng kulgenud erinevat rada. Majandusrajoonide formeerumisprotsessi peajõuks on tööstus. Kagu-Eestis puudub suurem tööstuse aglomeratsioon, nagu see on olemas varem käsitletud majandusrajoonides Tallinna ja Kohtla-Järve tööstussõlmede näol (Tartu annab vähem kui 7% vabariigi tööstuse toodangust). Seejärel on majandusrajooni formeerumisprotsess Kagu-Eestis kulgenud aeglasemalt ja väiksema intensiivsusega ning tootmisharud on omavahel nõrgalt seotud, mille tõttu pole ka Kagu-Eesti tootlike jõudude paigutuse kesksed lülid nii kergesti ja selgesti tunnetatavad. Kuid lähtudes tööstusest kui tootlike jõudude paigutuse määravast tegurist ja silmas pidades põllumajanduse arenguprobleemide ühtsust ning arvestades looduslike tingimuste ja geograafilise asendi iseärasusi ning administratiiv-territoriaalset jaotust kui majanduslike sidemete tekkimise ja arenemise faktorit, jõuame Kagu-Eesti majandusrajooni kujunemisloos järgmiste seaduspärasusteni.

Nagu V. I. Lenin näitas, on majanduslike piirkondade diferentseerumine kapitalismi arengule iseloomulik.⁴¹ Ka Kagu-Eesti majanduslik eristumine ilmnes selgesti just kapitalismi arenemisega. Praegune Kagu-Eesti moodustas möödunud sajandi lõpul Liivimaa kubermangu kirdeosa. Kagu-Eesti jäi kuni möödunud sajandi viimase veerandini puht-põllumajanduslikuks piirkonnaks, mis oma majanduse spetsialisatsioonilt mitmeti erines Eesti ala teistest osadest.⁴² Alles siis, kui Kagu-Eesti 1876. a. ühendati ülevenemaalise raudteevõrguga, mis võimaldas tooraine (metalli) juurdevedu, ja kui kapitalismi arenemisega põllumajandusest vabanes tööjõudu, tekkisidki eeldused tööstuse arenguks. Kapitalismi arengus tõmmati majanduslikku käibesse ka kohalikud tooraineressursid (mets, põllumajanduslik tooraine, kala jne.). Metallitööstus tekkis eelkõige Tartus kui soodsa asendiga teedesõlmes. Toiduainete- ja puidutööstuse ettevõtted rajati peamiselt tooraine juurde hajusalt kogu piirkonnas ja liiklusmagistraalidel. Tartu oli ühtlasi ka maakonnalinn, pealegi suurema vahemaaga eraldatud Pihkvast, Riiast, Tallinnast ja Narvast. Seega olid Tartul kui Kagu-Eesti ainukesel suuremal linnal head eeldused kujuneda majanduslikuks keskuseks kogu Kagu-Eestile.

Vaatamata tööstuse mõnesugusele arenemisele jäi Kagu-Eesti ka kodanlikus Eestis esmajoones põllumajandusrajooniks. Majandusliku suhtlemise piiratuse tõttu NSV Liiduga, eriti üle kagupiiri, ja Lätiga üle lõunapiiri jäi Kagu-Eesti kodanlikus Eestis sopitaolise äärerajooni olukorda. Majanduselu arengustiimuliteks olid peamiselt piiratud kohalikud vajadused. Tartu tööstuses oli esikohale nihkunud masinaehitus- ja metallitööstus, mis väheste

⁴¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 17.

⁴² С. Нымник, Юго-Восток Эстонской ССР (экономико-географический очерк), Ленинград-1956, lk. 8.

eranditega (telefonivabrik) tootis lihtsamaid põllutöomasinaid ja -riistu ümbruse põllumajanduse vajaduste rahuldamiseks. Masinaehituse ja metallitööstuse järel olid 1937. a. Tartus teisel kohal puidutööstus, edasi tekstiili- ja õmblustööstus jt.⁴³ Ühenduses tööstuse arenguga tekkisid üha tihedamad majanduslikud sidemed Tartu ja tagamaa vahel.

Nõukogude korra kehtestamisega Eestis algas uus etapp Kagu-Eesti arengus. Eesti NSV astumisega NSV Liidu koosseisu muutus oluliselt Kagu-Eesti majandusgeograafiline asend. Asudes vabariigi ja NSV Liidu Keskrajooni suhtlemise peamisel teel, avanesid Kagu-Eestile avarad võimalused mitmesuguse tooraine hõlpsaks juurdeveoks. Arvestades rahvamajanduse vajadusi ja kohalikku kvalifitseeritud kaadrit, rajati Kagu-Eestis üleliidulise turu jaoks tootev masina-, eriti aparaadiehitus. Samal ajal rekonstrueeriti ja laiendati kohalikku toorainet töötlevat tööstust (ehitusmaterjalide, puidu- ja toiduainetetööstust). Seni rakendamata võimaluste ärakasutamise teel pandi alus Kagu-Eesti majanduse komplekssele arengule. Viimast soodustab hästi arenenud liiklus- teede võrk.

Tänapäeval sarnaneb Kagu-Eesti oma tööstuse struktuurilt Põhja-Eestiga, kuid tööstuse osatähtsus rahvamajanduse struktuuris on märksa väiksem. On ju Kagu-Eestisse koondunud ainult ligikaudu $\frac{1}{7}$ vabariigi tööstustöolistest ja ta annab niisama suure osa vabariigi tööstustoodangust. Kuigi nõukogude korra ajal on rajatud rohkesti uusi tööstusettevõtteid Kagu-Eesti teistesse asulatesse (Võru, Valga, Põlva, Põltsamaa jne.), lasub tööstuse raskuspunkt kõnesolevas majandusrajoonis siiski Tartus. Tartu on organisatsiooniliseks keskuseks ka Kagu-Eesti elektrimajandusele. Vabariigi geograafilise tööjaotuse raamides sai Tartu asukohaks ka paljudele kaubanduslik-jaotuslikele (kaubabaasid, elevaator jt.) ja mitmetele projekteerimis- ja planeerimisasutustele, mille tööpiirkond hõlmab Kagu-Eesti territooriumi eespool näidatud piirides.⁴⁴ Kõigi nende asutuste tegevus aitas süvendada majanduslike sidemete arengut, mille keskuseks on Tartu linn ja mis hõlmavad Kagu-Eesti territooriumi.

Kagu-Eesti rahvastiku enamik on rakendatud põllumajanduses. Maal elab üle $\frac{3}{5}$ Kagu-Eesti rahvastikust. Kagu-Eesti põllumajanduse areng kulgeb vabariigi teistest osadest erinevates majanduslikes ja looduslikes tingimustes. Nendest tingimustest tuleb kõigepealt välja tõsta omapärast kõlvikute vahekorda. Vabariigis tervikuna on põllumaa ja rohumaade suhe 2 : 3. Kagu-Eestis on põllumaad kohati 60—70% põllumajanduslikust maast. Vastavalt sellele on rohumaade osatähtsus väike. Samuti on siin vähem kui teistes vabariigi osades võimalusi rohumaade juurde-

⁴³ 1937. a. majandusloenduse andmed. Vihik I. Tööstus, Tallinn 1939, tab. 3.

⁴⁴ С. Ныммик, К вопросу изучения хинтерланда города, lk. 63—64.

saamiseks melioratsiooni teel. Niisuguse ajalooliselt kujunenud kõlvikute struktuuri puhul peab loomakasvatuse vajaduste kindlustamine toimuma peamiselt põllumaa arvel. Külvipinna struktuuri analüüs aga näitab, et Kagu-Eestis on söödakultuuride all vähem pinda kui teistes vabariigi osades. Seejuures on väheproduktiivse põldheina all 34—42% külvipinnast. Niisugune külvipinna struktuur kõlvikute spetsiifilise vahekorra tingimustes ei kindlusta loomakasvatusele vajalikku söödabaasi.⁴⁵ Järelikult pole põllumajanduse põhiharude struktuurid kooskõlastatud ja see ongi üks peamisi objektiivseid põhjusi, miks Kagu-Eesti põllumajandus, välja arvatud Tartu ümbruse rajoonid, veel praegugi jääb omalt tasemelt maha vabariigi eesrindlikest osadest.

Kagu-Eesti põllumajanduse spetsialiseerumise üheks oluliseks erinevuseks, võrreldes teiste vabariigi osadega, on ajalooliselt kujunenud linakasvatus. Linakasvatuse poolest on Kagu-Eesti vabariigis esikohal, sest siin paikneb ligi $\frac{4}{5}$ vabariigi linakülvipinnast. Ka sellele taimekasvatuse harule peab olema kindlustatud teraviljade ja söötade tootmise kõrval temale kuuluv koht. Toodust selgub, et optimaalse struktuuri kindlakstegemine on Kagu-Eesti põllumajanduse taseme tõstmise üks olulisi tingimusi.

Kagu-Eesti põllumajanduse areng kulgeb üsna keerulistes looduslikes tingimustes.⁴⁶ Üliliiigestatud otsmoreenset reljeefist tingitud kõlvikute tükeldatus, sellega seotud raskused põllumajanduse mehhaniseerimisel, muldade erosioon ja happesus, hüdroloogiliste tingimuste eriline olukord Peipsi järve kõrge veetaseme tõttu — kõik see raskendab kindla söödabaasi loomist Kagu-Eesti loomakasvatusele ja tingib erilise juurdemineku põllumajanduse arenguprobleemide lahendamisele.

Kagu-Eesti majandusrajooni edasise arengu probleemid on seotud kohaliku kvalifitseeritud tööjõu ärakasutamiselega aparadiehituses ja teistes tööstusharudes. Põllumajanduse arengu põhiprobleemideks on kõlvikute massiivistamine, künklikule reljeefile sobivate põllutöömehhanismide soetamine, erosiooni tõkestamine ja muldade lupjamine, produktiivsemate söödakultuuride juurutamine, põllukultuuride saagikuse tõstmine ja sellega loomakasvatusele kindla söödabaasi tagamine. Järelikult omab Kagu-Eesti oma tootmisspetsiifikat ja teistest vabariigi osadest erinevaid arenguprobleeme.

Vabariigi sisemises geograafilises tööjaotuses on Kagu-Eesti tööstusrajoonide varustajaks toiduainete ja põllumajandusliku toorainega. Ta annab üle $\frac{1}{3}$ riigile müüdud lihast ja umbes niisama palju piimast. Kagu-Eesti on nagu teisedki vabariigi osad

⁴⁵ V. Teitelbaum, Taimekasvatussaaduste tootmise intensiivsus ja paiknemine Eesti NSV-s, lk. 16.

⁴⁶ С. Ныммик, К вопросу экономико-географической характеристики природы Юго-Востока Эстонской ССР. Ежегодник Эстонского Географического Общества 1957, Таллин, lk. 168.

sõltuv Kirde-Eestist elektrienergia poolest. Üleliidulisest tööjaotusest võtab rajoon osa aparaatide ja mõnesuguste ehitusmaterjalide ning toiduainete tootmisega (piimasaadused Leningradile, konservid jm.).

d) Edela-Eesti

Edela-Eesti on nagu Kagu-Eestigi esmajoones põllumajanduslik rajoon kiiresti areneva töötleva tööstusega, kusjuures ligikaudu 55% rahvastikust elab maal. Edela-Eesti hõlmab Pärnu linnapiirkonna, Abja, Viljandi ja Vändra administratiivsed rajoonid. See moodustab üle $\frac{1}{5}$ vabariigi territooriumist ja siin elab ligikaudu $\frac{1}{7}$ vabariigi rahvastikust.

Eespool käsitletud majandusrajoonides on olemas keskne lüli ühe tööstuskeskuse (Põhja-Eestis — Tallinn, Kagu-Eestis — Tartu) või tööstusasulate aglomeratsiooni (Kirde-Eestis — Kohtla-Järve) näol. Niisugune tööstuskeskus on ümbritseva territooriumi majanduslike sidemete sõlmeks, ta mõjustab oma ümbruse tootlike jõudude arengut ja seob majandusrajooni osad üheks tervikuks. Edela-Eestis niisugune selgesti väljakujunenud keskne lüli puudub. Majandusrajooni osad on üksteisega suhteliselt nõrgalt seotud. Majandusrajooni väljaarendamisel ei saa siin võtta aluseks mitte niipalju majanduslike sidemede keskusega kui just majanduse spetsialiseerumist (majandusharude omavahelist seost) ja majanduse arenguprobleeme, mille lahendamiseks kindlustatakse vabariigi selle osa tootlike jõudude kompleksne areng. Tööstuse areng, mis on seaduspäraselt majandusrajoonide moodustumise peamiseks faktoriks, kulgeb Edela-Eestis esmajoones mitmesuguste kohalike looduslike (turvas, mets, kala) ja põllumajanduslike toorainete (lina, piim, liha, nahad) baasil. Edela-Eestis on seos põllumajanduse ja tööstuse vahel tihedam kui Eesti NSV teistes osades. Kõnesolevat territooriumi ühendavad ka liiklusgeograafilised probleemid.

Edela-Eesti tööstuslik areng algas üsna varakult, kuid mitmesugustel põhjustel ei ole see areng välja viinud tööstuse ülekaaluka domineerimiseni. Juba XVIII sajandi keskel leidis Pärnu ümbruses saeveskeid ja veeti välja metsamaterjale. Metsa ümbertöötamine ja väljavedu olid otseselt seotud mererannikul tekkinud laevaehitusega: ühelt poolt oli puit tooraineks laevaehitusele ja teiselt poolt veeti samadel laevadel metsa välja. XIX sajandi algul rajati Pärnumaal kolm klaasimanufaktuuri (kaks Vändras ja üks Eidaperes).⁴⁷ Sama sajandi esimesel poolel ja keskel rajati kapitalistliku vabrikutööstuse arengukäigus Eesti ala neljast kalevivabrikust kaks Edela-Eestisse (Sindis 1835. a. ja Voltvetis

⁴⁷ Л. Лооне, Из истории промышленного переворота в Эстонии, «Вопросы истории» 1952, № 5, lk. 82.

1859. a.).⁴⁸ Reformijärgsel perioodil alanud metsatööstuse hoogsas arengus liikus jällegi Edela-Eesti teiste Eesti ala osade hulgas esireas. Sajandi teisel poolel jäigi metsatööstus Edela-Eesti tähtsamaks tööstusharuks. Metsal baseeruva tööstuse kaal Edela-Eesti majanduses kasvas veelgi siis, kui sajandi vahetusel Pärnus rajati Venemaa suurim tselluloositehas A/S «Waldhof».

Metsa- ja tselluloositööstuse arenguks Edela-Eestis olid eriti soodsad eeldused: rikkalik kohalik tooraine metsa näol, odav tööjõud ja head liiklusgeograafilised tingimused. Pärnu sadam ja Pärnu jõgi ühes parvetatavate lisajõgedega, samuti Pärnu ühendamine raudteevõrguga sajandi vahetusel, võimaldasid metsamaterjali hõlpsat juurdevedu. Pärnu oli enne Esimest maailmasõda Eesti linnade seas esikohal metsamaterjalide väljaveo alal.

Tööstusliku tõusu aastatel 1909—1913 rajati eesti kodanluse poolt linaketrus- ja kudumisvabrikud Pärnus, Viljandis, Mõisakülas ning toorlinavabrikud Toris, Abjas ja Saardes. Seejuures oli Abja toorlinavabrik esimene omataoline Venemaal. Ka lina-tööstuse areng oli seotud Pärnu kui linaekspordi sadamaga. Lina turustamise raskused välisturul ja vaba tööjõu tekkimine kapitalismi arengu tõttu põllumajanduses löid soodsad eeldused lina-tööstuse arenguks selles linakasvatuse rajoonis.

Kodanliku Eesti perioodil tõi majanduspoliitiline orientatsioon maa agrariseerimisele kaasa piimatööstuse kasvu; samal ajal elas üle raskusi linatööstus ja A/S «Waldhofi» hävimise tõttu sõjatules kaotas Edela-Eesti tähtsuse tselluloosi tootjana. Vaatamata sellele säilitas metsatööstus siin endiselt silmapaistva koha. Enne suurt maailma majanduskriisi töötas üksnes Pärnumaal 80 saeveskit, nendest 12 Pärnus. Metsatööstuse arengut soodustas uute raudteede ehitamine (Lelle—Papiniidu liin avati 1928. a. ja Riisselja—Ikla vaheline raudtee ehitati 1923.—1930. aastani). Kommunaalmajanduse ja tööstuse vajaduste rahuldamiseks rajati turbatööstus (Lavassaares ja Tootsis), arenes klaasitööstus (Järvakandis). Pärnus jätkus juba eelmisel sajandil alanud kuurordimajanduse areng. Tööstus aga paiknes hajusalt. Tööstuse rõhuva enamiku areng oli seotud peamiselt Pärnu sadamaga ja see rajati Pärnu linna mõjupiirkonda.

Edela-Eesti idaosa oli nõukogude korra eelsel perioodil vähe kaasa haaratud tööstuse arengust. Ta paistis aga silma hästi arenenud põllumajandusega, kus möödunud sajandi lõpul olulist osa etendas linakasvatus, kodanliku valitsuse ajal aga piimakarjandus.

Nõukogude korra kehtestamisega algas Edela-Eestis sotsialistlik industrialiseerimine. Vanade tööstusharude — turba-, metsa-, tekstiili- ja piimatööstuse rekonstrueerimise ning ulatusliku laiendamise kõrval rajati Edela-Eestis mitmed uued tööstusharud,

⁴⁸ R. Renter. Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil, Tallinn 1958, lk. 18—19.

nagu masinaehitus (Pärnus, Tootsis, Mõisakülas ja Viljandis), kergetööstuse harudest trikootööstus (Pärnus) ja naha- ning jalatsitööstus (Pärnus, Viljandis), mööblitööstus (Viljandis, Pärnus), kalatööstus (Pärnus), puu- ja köögivilja konservitööstus (Viljandis) jt. tööstusliku tootmise harud.

Nagu eespool toodust selgub, toetub Edela-Eesti tööstus peamiselt mitmekesisele kohalikule toorainele. Eriline koht on siin linamajandusel, mis moodustab põllumajandust ja tööstust siduva olulise lüli. On ju Edela-Eestisse koondunud kogu vabariigi linakudumise ja -ketramise tööstus ning suur osa ka toorlinavabrikutest. Linatööstuse täielik kindlustamine toorainega on tähtis rahvamajanduslik ülesanne. Selle huvides ei tule linakasvatust laiendada Eesti keskosas, kus puuduvad toorlinavabrikud, vaid just Edela- ja Kagu-Eestis, kus need on olemas ja kus vabrikute kogu võimsus pole veel ära kasutatud. Ka tuleb siin arvesse koostöö Läti NSV-ga. See peaks tooma kaasa teatud muudatuse taimekasvatuse struktuuris, nimelt lina külvide laiendamise suunas.

Edela-Eesti taimekasvatuse struktuuris on ette näha veel teisigi muudatusi. Edela-Eesti on vabariigi osa, kus viimastel aastatel söödakultuuride ja sealhulgas mitmeaastase põldheina osatähtsus oli suurem kui üheski teises vabariigi osas. 1959. a. andmetel moodustas mitmeaastase põldheina külvipind siin 40—50% kogu kolhooside ja sovhooside külvipinnast.⁴⁹ Samal ajal kuulus Edela-Eesti aga piimakarjanduse arengutasemelt vabariigi mahajäänumate osade hulka.⁵⁰ Arvestades NLKP 1962. a. märtsipleenumi otsuseid tuleb Edela-Eestis taimekasvatuse struktuur otsustavalt ümber korraldada produktiivsemate kultuuride (mais, söödauba jt.) külvikorda juurutamise teel.

Edela-Eestit teenindab lingukujuliselt Lelle—Viljandi—Mõisaküla—Pärnu kitsarööpmeline raudtee, millest Riisselja—Ikla liin ulatub edelasse, vabariigi piirini. See kitsarööpmelise raudtee süsteem kujutab endast vabariigi raudteestiku osa, millel puudub Edela-Eesti piirides side laiarööpmelise raudteega. Esmajoones puudub raudtee otseühendus Edela-Eesti ja Kagu-Eesti vahel. Vabariigi raudtee üleviimine ühele laiusele on oluliseks probleemiks Edela-Eesti arengus üldse ja raudteetranspordi arengus eriti. Samuti vajab maanteed võrk täiendamist ja arendamist vastavalt väljakujunenud majanduslike sidemete süsteemile.

Niisiis on Edela-Eesti majanduse arengu põhiprobleemid seotud esmajoones põllu- ja metsamajandusega ning neile toetuva tööstusega kui rahvamajanduse põhiharudega.

Üldiste ja ühiste arengujoonte ja -probleemide kõrval võib Edela-Eestis täheldada olulisi rajoonisiseseid erinevusi. Rajooni

⁴⁹ V. Teitelbaum, Taimekasvatussaaduste tootmise intensiivsus ja paiknemine Eesti NSV-s, lk. 16.

⁵⁰ V. Teitelbaum, Loomakasvatussaaduste tootmise paiknemine ning tasuvus Eesti NSV kolhoosides, lk. 167.

lääneosa (Pärnu linnapiirkond. Väandra rajoon ja Abja rajooni lääneosa) tõmbub majanduslikult Pärnu poole. Pärnusse on koon-
dunud ka majandusrajooni sellele osale iseloomulikud rahvama-
janduse harud nagu kalapüük ja kalatööstus, sadama- ja kuurordi-
majandus. Neile lisanduvad veel masinaehitus, metsa- ja puidu-
tööstus, tekstiilitööstus jt. tööstusharud osalt Pärnus ja osalt väl-
jaspool seda (Sindi, Mõisaküla, Tootsi, Lavassaare, Järvakandi).

Nagu eespool nägime, etendasid Pärnu ja tema tagamaa vahe-
liste majanduslike sidemete tekkimises olulist osa Pärnu sadama-
funktsioonid, mis mõjustasid ka Pärnusse koonduva radiaalse
liiklusteede võrgu kujunemist. Kaasaegsete majanduslike sidemete
ühe elemendi moodustavad ka elektrivõrgud, mille sõlmeks on
Pärnu linn.

Edela-Eesti lääneosa arengus kuulub eriline koht melioratsioo-
niprobleemidele, mille lahendamine siin on nii põllumajanduse,
metsamajanduse kui ka transpordi huvides. On ju Pärnu madalikule
iseloomulik metsade, soode ja soostunud maade rohkus ning põl-
lumajandusliku maa vähesus. Viimase edasine laiendamine nõuab
ulatuslike maaparandustööde teostamist. Põllumajandusel on
Pärnu linna lähemas ümbruses linnalähedane iseloom ja ta tee-
nindab esmajoones linna, mille elanike arv on võrreldes 1939. aas-
taga kasvanud 70% võrra. Pärnust lõuna pool, mere ääres, on sil-
mapaistval kohal köögiviljakasvatus. Allrajooni kaugemates osa-
des on põllumajandus piimakarja- ja linakasvatuse suunaga.
Kõnesolevat piirkonda piirab idast ja põhjast suurte soode ning
rabade võõnd, mis eraldab teda ka loodusliku piirina majandus-
rajooni idaosast.

Edela-Eesti idaosa hõlmab põhiliselt Sakala kõrgustiku ja
Võrtsjärve nõo lääneosa. Siia kuulub Viljandi administratiivne
rajoon ja ka Abja rajooni idaosa. Edela-Eesti selle osa majandus-
likuks keskuseks on Viljandi linn. Edela-Eesti idaosa on esmajoo-
nes vana põllumajanduslik rajoon, millel looduslikud eeldused
põllumajanduse arenguks on soodsamad kui mujal Eestis. Vaba-
riigi geograafilises tööjätuses paistab kõnesolev Edela-Eesti osa
silma seakasvatuse intensiivsusega. Kui Pärnu piirkonnas väga
olulist osa etendab melioratsioon, siis antud majandusrajooni osas
on tegemist veerjate, sügava künnikihiga maadega, kus kuivenda-
mist vajavad üksnes ürgorgude lammid, Viljandi rajooni Võrts-
järve nõkku ja Pärnu jõe madalikule ulatuvad osad. Metsi on siin
palju vähem.

Tööstuse areng algas siin põllumajandusliku tooraine töötle-
misega (viinavabrikud) juba XVIII sajandi teisel poolel.⁵¹ Ka
kaasajal on Edela-Eesti idaosa tööstuse põhiharuks toiduainete-
piima-, liha-, konservitööstus. Sellele lisandub ajalooliselt kujune-
nud linatööstus, nõukogude korra ajal rajatud trikoo-, õmblus-,

⁵¹ Eesti NSV ajalugu, Tallinn. 1957, lk. 141.

naha- ja jalatsi-, karusnahatööstus ning teised tööstusharud. Edela-Eesti idaosa tööstusettevõtete enamik paikneb Viljandis. Radiaalselt Viljandisse kulgev teedevõrk soodustab majanduslike sidemete tugevnemist selle linna ja kõnesoleva territooriumi ülejäänud asulate (Suure-Jaani, Võhma, Mustla jt.) vahel. Sidemete tugevnemisele aitab kaasa ka kõrgepingeliinide süsteem, mille tsentrumiks on samuti Viljandi. Edela-Eesti idaosa arenguprobleemid on seotud peamiselt põllumajandusliku tootmise taseme tõstmise ja põllumajandusliku tooraine töötlemise edasise laiendamisega.

Eespool toodust selgub, et Edela-Eestit tervikuna haaravate arenguprobleemide kõrval on majandusrajooni eri osadel olulisi erinevusi nii spetsialiseerimises kui ka arenguprobleemides. Pealegi soodustab kahestumist ka majanduslike sidemete territoriaalne organisatsioon. Need asjaolud õigustavad Edela-Eesti raamides kahe, Pärnu ja Viljandi allrajooni väljaarendamist.

Nagu Kagu-Eestigi, nii on ka Edela-Eesti vabariigi tööstuspiirkondade varustajaks metsamaterjalide ja toiduainetega (piima-saadustega, lihaga, kalaga ja kala-, puuvilja- ning köögiviljakonservidega), aga ka linaste kudumite ja villase riidega. Samal ajal annab ta ka piimatööstuse sisseseadeid ja turbabriketti. Üleliidulisest tööjaotusest võtab Edela-Eesti osa kalakonservide, tekstiili- ja piimatööstuse saaduste tootmise ning muuga.

e) Eesti NSV saared

Eesti NSV mandrilisele osale lisanduvad veel saared, mis moodustavad vabariigi territooriumi omapärase osa. Enamik nendest, sealjuures kõige suuremad saared, asuvad vabariigi läänearannikul ja moodustavad siin Lääne-Eesti saarestiku.

Saaremaa koos Muhumaaga ja ranniku lähedal asuvate väikeste saartega, millest suuremad on Abruca ja Vilsandi, moodustavad Kingissepa administratiivse rajooni. Hiiumaal ühes rannikulähedaste väikeste saarte ja laidudega moodustati Hiiumaa administratiivne rajoon. Saaremaad lahutab Hiiumaast Soela väin, mis kitsamas kohas on 5,6 km lai.

Eesti saared (Kingissepa ja Hiiumaa administratiivne rajoon) hõlmavad ligi $\frac{1}{10}$ vabariigi territooriumist ja neil elab ligikaudu $\frac{1}{20}$ vabariigi rahvastikust. Saared on oma majanduslikult ilmet vabariigi põllumajanduslik-kalanduslik osa, linnarahvastiku madala osatähtsusega (üle 23%). Nad annavad vähem kui 2% vabariigi tööstustoodangust. Sealjuures on põhiliseks suurtööstuse haruks kalatööstus.⁵²

Saarte majanduselul on võrreldes vabariigi teiste osadega rida ajalooliselt kujunenud iseärasusi. Saarte elanikud on nõukogude-

⁵² V. Tarmisto, Muutustest tööstuse paiknemises Eesti NSV-s, lk. 152.

eelsel perioodil alati tegelnud rannikul kalanduse ja meresõiduga ning sisemaal väheproduktiivse põllumajandusega. Kui XIX ja XX sajandi vahetusel teised Eesti osad olid kapitalistliku arengu teel jõudnud juba suure sammu edasi, säilitas saarte majandus peamiselt naturaalmajanduse iseloomu, võttes vaid minimaalselt osa kaubamajandusest. Mõnesuguse erandi moodustasid Kuressaare (Kingissepa) linn ja Kärkla alev. Esimeses töötas Esimese maailmasõja lävel nahavabrik ca 300 töölisega⁵³, teises — kalevivabrik 600 töölisega.⁵⁴ Kuressaare majanduselu elavdas mõnevõrra ka kuurordimajandus.

Kodanlikul perioodil seegi tööstus saartel kängus. 1939. a. töötas Hiiumaal kaks ja Kingissepa rajooni territooriumil kolm korda vähem suurtööstustöölisi kui 1913. a. Seega saarte majanduslik mahajäämine teistest Eesti osadest suurenes veelgi.⁵⁵ Kalandus andis realiseerimiskulude tõttu vähe sissetulekut. Saarte põllumajandus ei suutnud mahutada tööjõudu, tööstus ei etendanud peaaegu mingit osa. Sellest tingituna suundus suur osa meestest merele, et hankida sel teel lisa randlase sissetulekule; vaba nais-tööjõud aga siirdus mandrile taluteenijajaks. Saared võtsid väga vähe osa kapitalistlikust kaubamajandusest.

Nõukogude korra kehtestamisega algas saarte majanduselus järsk tõus. Nõukogude valitsuse poolt loodi kalamajandusele kindel alus. Kalavastuvõtupunktide võrgu loomise ja kalatööstuse rajamisega kindlustati kala hõlbust realiseerimine. Kollektiviseerimise ja tehnilise varustamisega viidi majandus sotsialistlikele alustele, riik abistas põllumajandusteaduse ja tehnikaga.

Tänapäeva saarte majanduses on lahendatud probleemide kõrval ka veel mitmeid lahendamist nõudvaid. Saareliisus tingib erineva juurdemineku vajaduse vabariigi selle osa majanduselu probleemidele. Eriti tuleb silmas pidada saarelist asendit ja looduslikke tingimusi ning ajalooliselt kujunenud tootmiskogemusi.

Saareline asend on rahvamajanduse arengu oluline tegur. Ta tingib suuremad kulutused kommunikatsioonidele, vajaduse sadamamajanduse korrastamiseks jne. Saarte teenindamine toimub peamiselt mereteed kaudu. Sellega ühenduses tuleb arvestada sobivate veolaevade olemasolu ja teatud isoleeritust talveperioodil. Jääkate ning selle tekkimine ja lagunemine katkestavad perioodiliselt navigatsiooni, põhjustavad veoste teatud iseloomuliku rütmi. Sesoonsus ja transpordiraskused üldse sunnivad veoste ratsionaliseerimisele. Rahvamajanduse spetsialiseerimise probleemide lahendamisel tuleb seda asjaolu arvestada ja küsimus otsustada vähe veoseid nõudvate tootmisharude kasuks.

⁵³ T. Rea, Eesti ala linnade funktsionaalsed tüübid XX sajandi alguses. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 88, Tartu 1960, lk. 57/58.

⁵⁴ R. Renter, Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil, lk. 132.

⁵⁵ V. Tarmisto, Muutustest tööstuse paiknemises Eesti NSV-s, lk. 141.

Ka looduslikus keskkonnas peitub rida iseärasusi, mille poolest saared erinevad vabariigi mandriosast ja mille arvestamine majanduselu arendamisel on obligatoorne. Osa neist soodustavad, teised raskendavad rahvamajanduse arengut. Saarte pika vegetatsiooniperioodiga pehme kliima võimaldab kasvatada niisuguseid kultuure, mille kasvatamiseks vabariigi mandriosas eeldused on vähem soodsad. Niisugusteks kultuurideks on vähem külmakindlad mitmeaastased kultuurid. Seda eeldust arvestades on saartel põllumajanduse põhiharude (produktiivkarjakasvatus, teravilja- ja kartulikasvatus) kõrval maad antud heinaseemnekasvatusele. Aianduskultuuride rajoneerimisel kuuluvad saared õuna- ja pirnipuude kasvatamise piirkonda. Õhukestel ja kivistel lubjarikastel rähastel liivsavimuldadel kasvatatakse mitmeaastase põldheinana vähenõudlikku lutserni. Eesti saared jäävad põllumajanduse arengu tasemelt maha vabariigi kesk- ja põhiosast. Siin on loomakasvatuse osatähtsus põllumajanduse struktuuris küll suur, kuid tema põhiharu — piimakarjanduse — produktiivsus on madal.⁵⁶

Saari ümbritsev meri pakub lisavõimalusi tootlike jõudude arenguks, eriti mereliikluseks ja teiste merega seotud tootmisharude (nagu kalandus ja teiste mereressursside kasutamine) arenguks. Saarte rahvamajanduses etendavadki olulist osa kalapüük ja kalatööstus. Kui Edela-Eestis kalapüük ja kalatööstus on üks paljudest tootmisharudest, siis Eesti saartel on see rahvamajanduse põhiharuks. Kingissepa rajooni tööstuse struktuuris on ta esikohal ja Hiiu maal teisel kohal.

Kuid tööstuse areng saartel ei saa piirduda üksnes kalatöötlemisega. Saarte tööstuse edasine areng peab toetuma kohalike ressursside täielikumale ärakasutamisele. Saaremaa on rikas dolomiidi ja puhta lubjakivi poolest. Juba praegu toimub dolomiidi murdmine ja töötlemine hoonete väliskatteks ja mitmesugusteks dekoratiivehitusmaterjalideks. See tootmisharu peaks tulevikus omandama hoopis suurema ulatuse.

Ajalooliselt kujunenud tootmiskogemusi arvestades tuleks saarte rajoonis rajada aparaadiehitus, näiteks navigatsiooniseadmete tootmine. Naistööjõu rakendamise eesmärgil võiks saartel juurutada villatöötlemise, kunstilise kudumise (nii silmkoelised esemed kui ka kangad) ja ka vaibatööstust, milleks samuti on olemas kohaliku rahvastiku tootmiskogemused. Saarte arengu põhiprobleemiks on nende ühendamine vabariigi ühtse energia-süsteemiga, sest alles siis saab teoks ulatuslikum tööstuse arendamine Eesti saartel.

Nagu ülaltoodust selgub, erinevad Eesti saared nii oma spetsialiseerumise kui ka arenguprobleemide poolest oluliselt

⁵⁶ V. Treitelbaum, Loomakasvatussaaduste tootmise paiknemine ning tasuvus Eesti NSV kolhoosides, lk. 162, 167.

vabariigi teistest osadest. Sellepärast ongi vaja vabariigi seda osa käsitleda iseseisva majandusrajoonina.

Eesti saared võtavad vabariigi rajoonide vahelisest tööjaotusest osa peamiselt kalakonservide, ehitusmaterjalide ja heina-seemne tootmisega.

ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНИРОВАНИИ ЭСТОНСКОЙ ССР

С. НЫММИК

Резюме

Необходимым условием претворения в жизнь поставленной новой Программой КПСС задачи улучшения размещения производительных сил является правильное внутриобластное (внутриреспубликанское в республиках без областного деления) экономическое районирование.

В Эстонской ССР планирование народного хозяйства опирается еще на административно-территориальное деление. С целью обеспечения комплексного развития производительных сил отдельных частей республики, перспективного территориального планирования и руководства народным хозяйством необходимо создать объективную основу в форме экономического районирования республики.

Многие экономико-географы республики (А. Саар, А. Марксоо, В. Кауфманн, М. Вабар и др.) поддерживают положение автора этой статьи об объективном существовании на территории республики пяти экономических районов: Севера, Северо-Востока, Юго-Востока, Юго-Запада и эстонских островов.

Из них Север формировался вокруг исторически сложившегося Таллинского промышленного узла и является, в силу экономико-административных функций этого центра, ведущим экономическим районом республики. Он имеет разнообразную обрабатывающую промышленность, как машиностроение приборостроительного направления, химическую, целлюлозно-бумажную промышленности, строительных материалов, текстильную, пищевую промышленность и другие отрасли. В связи с этим на Севере сконцентрировано значительное количество городского населения (около 50% всего городского населения республики). В составе населения экономического района сильно преобладает городское население (72%). Сельское хозяйство — пригородное вокруг промышленных центров, имеет менее выраженный характер этого типа на периферии экономического района. Поддержанию связей между сельскохозяйственным хин-

терландом и промышленным ядром Севера способствует хорошо разветвленная радиальная дорожная сеть.

По сравнению с Севером Северо-Восток республики — это молодой экономический район, сформировавшийся главным образом в годы советской власти в Эстонии. Основой производственно-территориального комплекса служит здесь сланце-химическая и энергетическая промышленность на богатом местном сырье — горючих сланцах. Ядром экономического района является сланцевый бассейн вокруг г. Кохтла-Ярве с его шахтами, карьерами, газо- и маслозаводами, разнообразными цехами химической переработки сланцев. Со сланцевым бассейном постепенно связываются и остальные промышленные центры, как Нарва, Азери, Кунда, Раквере. Особое место в производственно-территориальном комплексе Северо-Востока занимает электроэнергетика: в этом отношении Северо-Восток представляет собой главную энергетическую базу республики, участвуя этим и в межреспубликанском территориальном разделении труда. Сельское хозяйство вокруг промышленных центров носит пригородный характер. В деле развития его, в силу бедности природных условий, придется преодолеть серьезные преграды. Дорожная сеть также нуждается в преобразовании, в соответствии с внутренними и внешними экономическими связями этого экономического района.

Ядром Юго-Восточного экономического района является промышленный центр и транспортный узел г. Тарту. Формированию единства экономического района содействовало географическое положение этой части республики как бы на перешейке между двумя наиболее крупными эстонскими озерами — Чудским и Выртсъярв. Эта природная обстановка повлияла на образование радиальной дорожной сети, которая, вместе с административно-экономическими функциями г. Тарту, связывает в единое целое всю юго-восточную часть республики, Юго-Восток представляет собой аграрно-индустриальное звено в территориальном разделении труда республики. По структуре промышленности Юго-Восток сходен с Севером. Однако промышленность играет здесь более скромную роль. Север дает более 50%, а Юго-Восток около 15% валовой промышленной продукции республики. Юго-Восток имеет развивающееся быстрыми темпами не только в г. Тарту, а также и в других населенных пунктах (Выру, Рынгу, Пуурмани и др.), приборостроение и опирающуюся главным образом на местное сырье пищевую и др. промышленность. Сельскохозяйственное развитие Юго-Востока идет в своеобразных природных и экономических условиях (чрезмерно холмистый рельеф и специфическая пропорция угодий, с большим преобладанием пашни), что усложняет выполнение государственных заданий. Юго-Восток — первый льноводческий район республики.

В межрайонном разделении труда Юго-Восток участвует главным образом продовольствием и льном, в межреспубликанском же — продукцией приборо- и машиностроения.

Юго-Запад, как и Юго-Восток, является аграрно-промышленной частью республики. Однако промышленное развитие опирается здесь больше, чем на Юго-Востоке, на местное сырье (торф, лес, рыба, сельскохозяйственное сырье: лен, молоко, мясо и пр.). Таким образом, связь между промышленностью, добычей местных ресурсов и сельским хозяйством более тесная, чем на Юго-Востоке. В структуре промышленности выделяются пищевкусовая (рыбная, консервная, молочная, мясная и др.), текстильная (льняные и шерстяные ткани), торфяная и лесная промышленности.

Внутренние экономические связи на Юго-Западе слабы, поскольку эта часть республики не имеет единого экономического центра. Экономическая жизнь западной части района тяготеет к промышленному и курортному городу Пярну. В народном хозяйстве выделяются здесь отрасли, связанные с морем, например, рыболовство и рыбная промышленность, портовое хозяйство и обслуживание морского транспорта, а также курортное дело; кроме того, льнотекстильная, дерево-обделочная промышленность и машиностроение. Западная часть Юго-Запада характеризуется еще разбросанно размещенными промышленными центрами (Тоотси и Лавассааре — торф, Мыйзаюла — льняные ткани и Синди — шерстяные ткани, Ярваканди — строительные материалы). В развитии сельского хозяйства основная проблема — гидромелиорация.

Экономическим центром восточной части Юго-Запада является г. Вильянди с перерабатывающей главным образом сельскохозяйственное и лесное сырье промышленностью. Эта часть республики имеет хорошо развитое сельское хозяйство.

Юго-Запад в целом участвует в межрайонном разделении труда продовольствием, текстилем и лесопродуктами.

Эстонские острова — своеобразная часть республики. Главнейшими отраслями здесь являются сельское хозяйство и рыболовство. Промышленное развитие пока опирается преимущественно на рыбное и сельскохозяйственное сырье; для обделочных целей разрабатывается известняк. Островное географическое положение заставляет обращать внимание на рационализацию перевозок. Поэтому перспективным являются отрасли, работающие на местном сырье, или же требующие мало привозного сырья.

Основным вкладом островов в межрайонные связи являются рыбоконсервы и облицовочные изделия.

ON THE DIVISION OF THE ESTONIAN S. S. R. INTO ECONOMIC REGIONS.

S. Nõmmik

Summary

The realization of the task set up by the C. P. S. U. of improving the distribution of productive forces makes it necessary to solve the problem of the division of the Estonian S. S. R. into economic regions.

The majority of the specialists in the economic geography of the Republic (A. Saar, A. Marksoo, V. Kaufmann, and others) support the idea put forward by the writer of the present article of the objective existence of five different economic regions on the territory of the Republic. They are: northern Estonia, north-eastern Estonia, south-eastern Estonia, south-western Estonia, and the western islands of Estonia.

Northern Estonia is the leading economic region of the Republic the core of which is constituted by the historically formed agglomeration of industrial enterprises in Tallinn with a diverse and highly developed processing industry (machine-building, cellulose, paper, textile and food industries). It has got an agricultural hinterland of its own which has in course of time become associated with it on account of a dense radial network of communications. The large proportion of the urban population also testifies to the industrial character of this part of the Republic. If the concentration of industry in Tallinn could be observed in the pre-Soviet period, then at the present time we are witnessing the deconcentration of industry in the form of a rise of industrial town satellites of Tallinn (Aruküla, Raasiku, Tapa, etc.). The towns of Paide, Türi and Haapsalu lying on the periphery of this economic region also get enriched with new branches of production. Agriculture in the vicinity of these industrial centres is chiefly of the suburban type, catering in general for the local needs.

North-eastern Estonia is an industrial region. The basis of this territorial complex of production is the oil-shale and chemical industries and power energetics which have chiefly developed under the Soviet regime. The heart of this economic region is formed by the oil-shale basin with its mines, gas works, shale-oil distilleries and electric power-stations lying in the vicinity of Kohtla-Järve. The outlying industrial centres of this economic region, such as Narva (textile industry), Aseri (brick-works), Kunda (cement-works) and Rakvere (the seat of various industries) have in course of time become associated with the oil-shale basin. The development of agriculture proceeds in unfa-

avourable natural and economic conditions (thin, stony soils suffering from excessive moisture, scarcity of agricultural land). In the neighbourhood of the industrial centres agriculture bears a suburban character. The network of communications needs reorganizing in accordance with the economic ties prevailing inside and outside the region.

South-eastern Estonia is an agricultural and industrial region the heart of which is formed by the town of Tartu, a junction of communications with its varied processing industry (instrument-making, machine-building, wood, building material, textile and food industries). The industrial development of south-eastern Estonia is obviously proceeding in the direction of the expansion of the instrument-making industry based on imported raw materials not only in Tartu, but also at Võru, Rõngu and Puurmanni. New branches of industrial production have also come into being at other centres of south-eastern Estonia, such as Valga, Antsla, Põlva, Põltsamaa and others. Agriculture develops here in complicated natural and economic conditions (highly hilly moraine landscape, overwhelming predominance of arable land over other types of agricultural land).

South-western Estonia, like south-eastern Estonia, is an agricultural and industrial region. But the development of industry takes place here chiefly on the basis of local raw materials. For this reason the connection between industry and agriculture is here closer than in south-eastern Estonia. The structure of industry is characterized by the foodstuff canned fish, milk and meat products), textile (linen and woollen fabrics), building material, peat and wood industries, etc.

South-western Estonia lacks a centre comprising the whole economic region. Its western part gravitates towards the industrial town and health resort of Pärnu. Pärnu is characterized by the branches of economy that are closely associated with the sea, such as fishing and fish-processing, port economy, sea transport, and health resort service. To them are added the textile, wood, and other industries. A number of smaller industrial centres are scattered all over the vicinity of Pärnu, such as Tootsi and Lavassaare (peat briquette and peat), Sindi and Mõisaküla (textiles) Järvakandi (building materials), ect. Drainage occupies a very essential place in agriculture.

The eastern part of south-western Estonia is a highly developed agricultural region with good natural preconditions the centre of which is the town of Viljandi with a diverse processing industry mainly based on local raw materials (foodstuffs and textiles).

The western islands of Estonia constitute the fifth economic region of the Estonian S.S.R. The basic branches of the economy of this region include fishing and agriculture. The latter is developing on thin and stony soils of low fertility and in

conditions of a mild climate. The industrial enterprises of the island rely on agriculture and fishing, producing canned fish and other foodstuffs. The mining of relatively pure limestone and dolomite and their processing as a building material has a promising future. The insular geographical position of this region demands the rational organization of sea transport and the consideration of the natural rhythm when drawing up perspective plans for the development of its economy.